אחוזות עלומות בשרון

אחוזת הלורד זיו בתל מונד, 2021 צילום: זלמנסון זלר, מתוך אתר פיקיוויקי

אבני מורשת
תחקיר וכתיבה
פרופ' אמר' אליהו שטרן

לפי ההגדרה המקובלת, **אחוזה** היא מבנה מפואר וגדול המשמש למגורים, בעיקר לאנשים אמידים, או לבעלי אצולה למיניהם, שצמוד אליו שטח קרקע נרחב. לעיתים גם חוות חקלאיות הכוללות בשטחן את בית המגורים של בעל הקרקע נחשבות כאחוזות.

בדרום השרון, במרחב שבין כפר סבא לכפר יונה, מצויות אחוזות וחוות חקלאיות עלומות שהוקמו במאה ה-19 ובמהלך שנות 1920-1930. לאחר הזנחה של דורות רבים החלה באזור התיישבות חקלאית על ידי אפנדים אמידים שרכשו קרקעות ואכלסו אותן באריסים מצריים. ההתיישבות הערבית הייתה למעשה התנחלות של כפרים ממערב השומרון על השטחים הפוריים של השרון. עם הזמן בעלי הקרקע הקימו בשטחיהם בתי מידות שהפכו לאחוזות מוקפות פרדסים.

בשנות ה-1920 התארגנו קבוצות שונות של יהודים מארצות הברית, מקנדה ומאנגליה לתפיסת קרקעות ליהודים בארץ ישראל כדי לטעת פרדסים שישמשו מקור פרנסה לחלוצים שהגיעו זה מקרוב לארץ וסבלו מאבטלה.

כך לדוגמא ניטע בשנת 1928 הפרדס היהודי הראשון בשרון שנקרא על שמו של **חיים וייצמן**, נשיא ההסתדרות הציונית העולמית דאז. על הקרקעות שנרכשו הוקמו חוות חקלאיות, חלקן במתכונת של אחוזות שסיפקו תעסוקה ומגורים כאחת.

המצגת חושפת גם את האחוזות וגם את החוות שהיו חלק מכלל מערך ההתיישבות בשרון, כמו גם חלק מענף ההדרים עליו התבססה ההתיישבות. כפי שניתן לראות במפה שלהלן, האחוזות והחוות פרושות בשלושה מקבצים. בצפון, מקבץ של שרידי האחוזות הערביות הבולטות (ישנם שרידים של בתי חווה ערביים נוספים, רובם קטנים יותר, שאינם נסקרים בכתבה אך מצוינים במפה); בדרום, מקבץ של חוות ואחוזות יהודיות במרחב הסובב את כפר סבא; ובמרכז, אחוזות שהוקמו על ידי יהודים אמידים מהאצולה הבריטית לעיבוי היישוב היהודי ולצורכיהם האישיים.

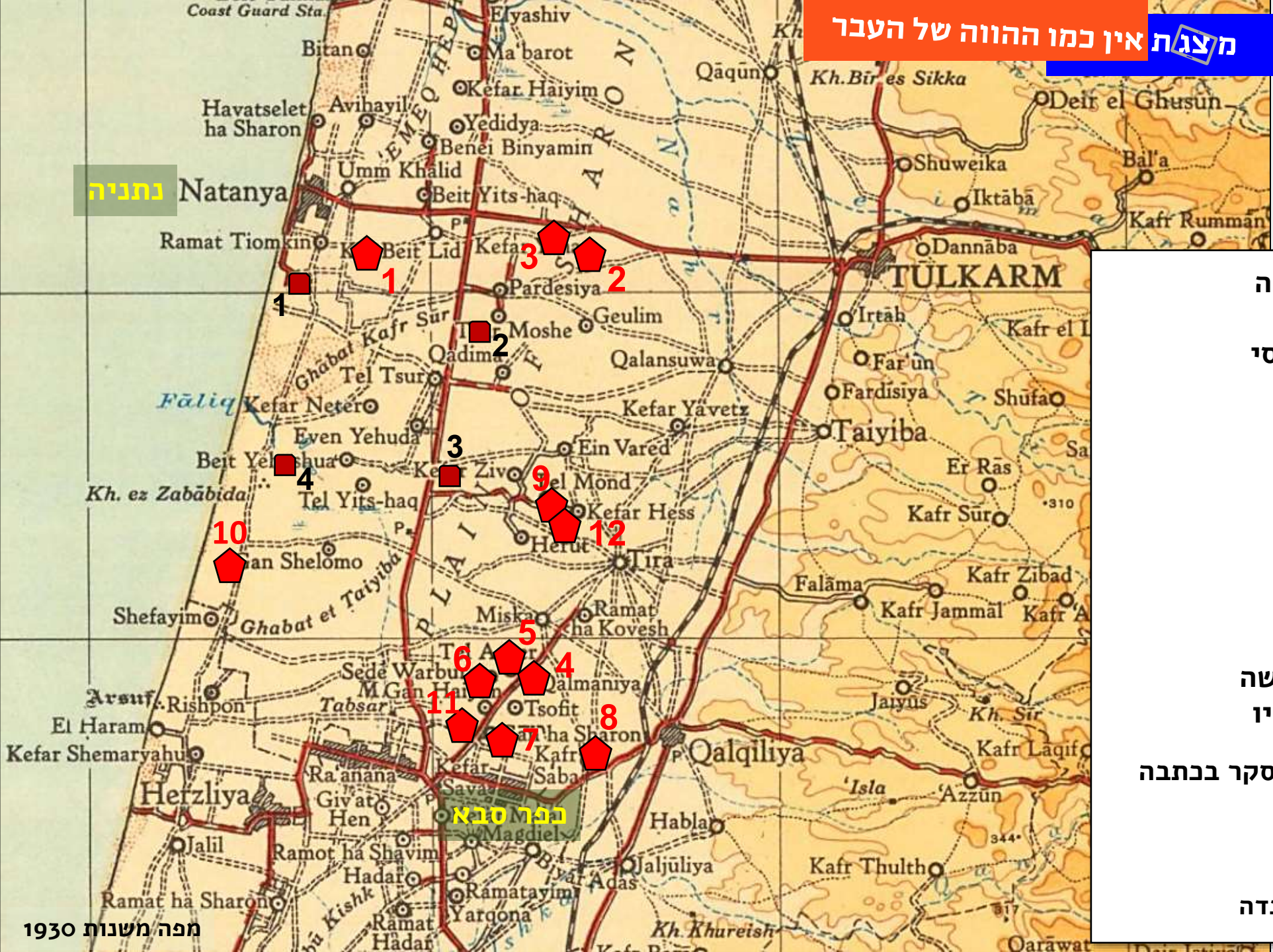

אחוזת הלורד ישראל זיו בתל מונד, 2022
צילום: אבי הרטמן

יש לציין כי היו אחוזות וחוות נוספות שלא נסקרו כגון אחוזת **היינריך אריה לווה** במגדיאל, ביתה של משפחת **מנצור** ליד צומת אביר וביתה השני של משפחת **חנון** מדרום-מזרח לקאקון.

מצגת אין כמו ההווה של העבר

פרישת האחוזות והחוות העלומות בשרון

- אחוזה המופיעה בכתבה
- 1 אחוזת חנון
- 2 בית משפחת ראדי נבולסי
- 3 ביתו השני של נבולסי
- 4 חוות קלמניה
- 5 אחוזת תל אשר
- 6 ביתו של מנדס זקס
- 7 בית משפחת ליינס
- 8 חוות משק האוצר
- 9 בית הלורד מלצ'ט
- 10 אחוזת ליטווינסקי
- 11 גן הברון פליקס דה מנשה
- 12 אחוזת הלורד ישראל דיו

- בית אחוזה ערבי שלא נסקר בכתבה

1 אחוזת סאמיר אפנדי
2 אחוזת "אילנות"
3 אחוזת משפחת חירי
4 אחוזה בשולי חורבת זבאבדה

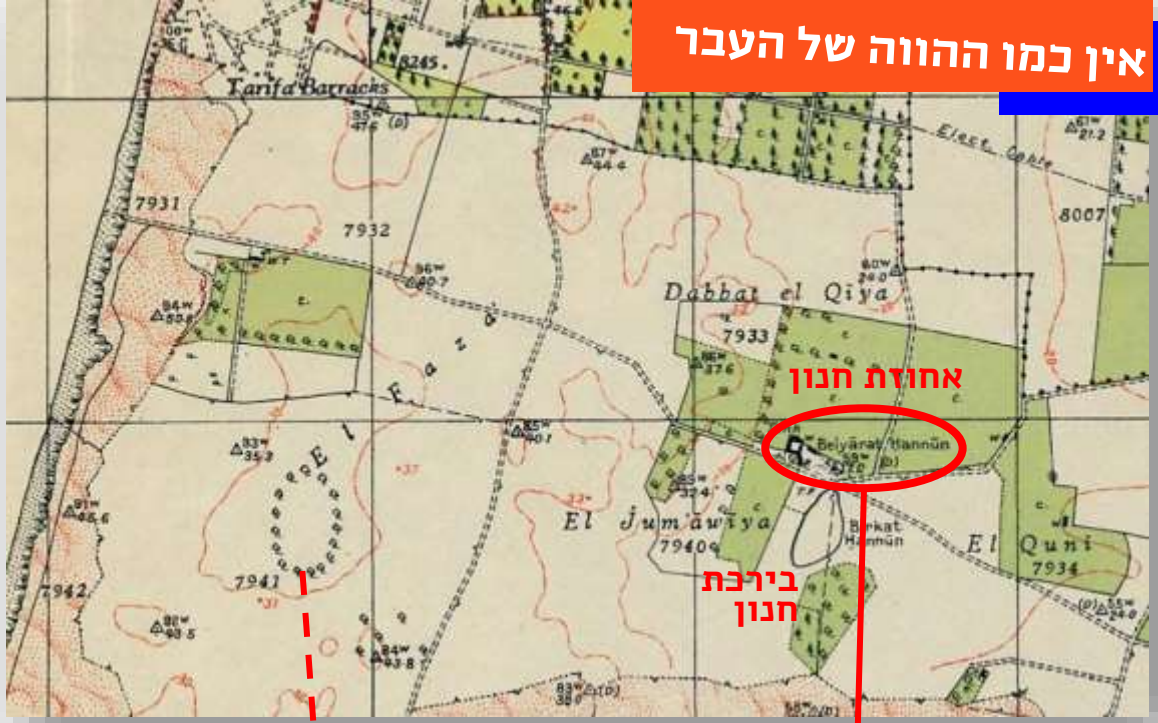
אחוזת חָנוּן (ביארת חנון)

אחוזת חנון התקיימה ופעלה כשבעים שנה מסוף המאה ה-19 ועד לסוף תקופת המנדט. האחוזה הוקמה על ידי משפחת **חנון**, אחת המשפחות העשירות מטול כרם שבבעלותה הייתה אחוזה נוספת ליד קאקון. האחוזה הנוכחית נבנתה מצפון לבריכת חנון שניזונה ממי תהום גבוהים, על הדרך שהוליכה ממערב השומרון לחוף הים. בחומתה הדרומית נבנה סביל [מתקן שתייה] ששימש את העוברים בדרך. האחוזה נבנתה בלב אדמות פוריות ששימשו לגידול אבטיחים ומאוחר יותר לעצי הדר.

מבני האחוזה נבנו על גבעה נמוכה ולצידם נחפרה באר ונבנו שלוש אמות מים. בכך, בית האחוזה הפך לבית באר ושמה המקובל שונה ל"ביארת חנון". עם השנים בתי האחוזה התרחבו וגדלו בשלבים בהתאם להרחבת העיבוד בשטחיה החקלאיים.

אחוזת חנון, 2018
צילום: שושי ברמן

אחוזת חנון
במפה משנות
ה-1930

שרידי אחוזת חנון
בצילום אוויר
משנת 2022

אחוזת חנון וברקע
אצטדיון נתניה
צילום: דר' אבישי טייבר, מתוך אתר פיקיוויקי

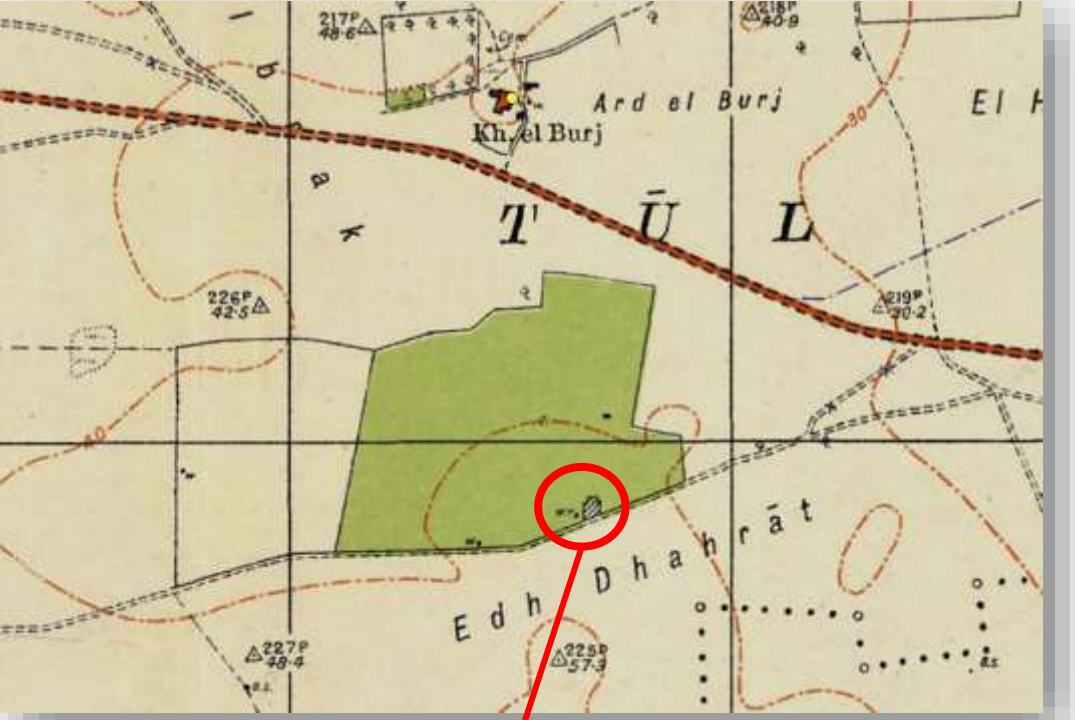

אחוזת חנון,
2013
מקור: אתר עמוד ענן

אחוזת חנון נעזבה בסוף תקופת המנדט אך היא נותרה בשלמותה כמעט עד היום. בשנת 2012 נחנך בצמוד לה, מצפון, אצטדיון נתניה ובכך היא נבלעה בצילו. עד אז האחוזה בלטה מאוד בנוף הפרדסים שהיו סביבה והיא נראתה מכביש חיפה-תל אביב העובר ממערב לה. שטח המבנים מגודר כיום והמתחם כולו מיועד לשימור.

בתי נבּוּלסי בשרון

חאג' נימר נבולסי היה ערבי אמיד בעל בתי חרושת לסבון בשכם, שבנה בתי אחוזה למשפחתו בכמה מקומות בארץ. הוא בנה בית מידות מרשים בתל אביב, בית מגורים נוסף בטבריה וכן שני בתי מידות בשרון. את הבתים בשרון בנה כאחוזות על אדמותיו עבור בנו **ראדי** בסוף המאה ה-19. **הבית הראשון** נבנה מדרום לדרך אום חאלד (כיום בשטח נתניה)-שכם ושרידיו מצויים בכניסה למושב יָנוּב, מזרחית לכפר יונה. האחוזה כללה מספר מבנים, מגדל מים, שובך יונים גדול, ובאר שלימים הותקנה בה משאבה עם תושבת מנוע מתוצרת "וולקן חיפה".

למעלה:
ביתו העיקרי של נבולסי על מפה משנות ה-1930

משמאל:
שרידי ביתו של נבולסי ליד מושב יָנוּב, 2022

חאג' נימר נבולסי בשנות ה-1930
מקור: פרויקט בן יהודה

בשל היותו בית רחב מידות ולצידו מבנים נוספים, הוא תפקד גם כבית הארחה. מסופר, למשל, ש**עבדאללה** מלך ירדן נהג להתארח בו בחופשותיו. עם פרוץ מלחמת העצמאות בשנת 1947 משפחתו של ראדי עזבה וחזרה לשכם, והבית נותר נטוש.

בשנת 1950, על אדמותיו הנטושות של חאג' נימר נבולסי הוקם על ידי קבוצת עולים מתוניסיה מושב ינוב.

עם הגעת המתיישבים הראשונים, ביתו של ראדי נבולסי ומבני החווה שמסביבו שימשו למגוריהם של המתיישבים בעת שנבנו בתי המושב. מאז המקום כונה "המחנה". כיום, המקום שוב נטוש ושומם.

ביתו הראשון והעיקרי של ראדי נבולסי בכניסה למושב ינוב, 2021

צילום: אפי נחמיאס

בסיס שובך היונים באחוזתו של ראדי נבולסי, 2021

צילום: אפי נחמיאס

את **הבית השני** בשרון חאג' נימר נבולסי בנה על גבעה הצופה על שדותיו ומטעיו ויש אומרים שהתגוררה בו המאהבת של בנו ראדי. הבית ניצב עד היום בדרום מזרח העיר כפר יונה, בפארק העירוני המכונה "גינות הדר".

הבית נבנה בשני שלבים. בתחילה הוא היה בית אבן בעל קומה אחת בלבד ומאוחר יותר, כנראה בתחילת המאה העשרים, האדריכל **חיים בן עמר** תכנן לבית קומה שנייה. בקדמתו נוספה מרפסת עם שני גרמי מדרגות, עמודים דמויי שיש עם כותרות, רצפת אריחים משולבת ותקרה מצוירת.

מימין: מיקום בית נבולסי בכפר יונה

למטה: בית נבולסי בכפר יונה, 2012
צילום: מ. ורד אדריכלים

תקרה מצוירת בבית נבולסי בכפר יונה
צילום: מ. ורד אדריכלים

הבית בנוי בסגנון אקלקטי. בצידו נבנה מגדל מים עם צינורות החודרים לתוכו, כך שהיו בו מים זורמים. משפחת נבולסי נטשה את הבית והקרקעות מסביבו במלחמת השחרור ומאז הבית נותר נטוש ומוזנח. עיריית כפר יונה יזמה תוכנית לשימורו והפיכתו למבנה ציבורי, מרכז לאם ולילד ובית קפה. התוכנית נערכה על ידי משרד **מ. ורד אדריכלים** והוא אמור להשתלב עם הפארק העירוני בו הוא מצוי. התוכנית ממתינה עדיין למימון הנדרש.

שלט שהציבה עיריית כפר יונה להנצחת בית נבולסי

בית נבולסי בכפר יונה, 2021
צילום: זלמנסון זלר, מתוך אתר פיקיוויקי

תוכנית רעיונית לשיקום ולשימור בית נבולסי בכפר יונה התוכנית: מ. ורד אדריכלים

חוות קלמניה

בקצה הדרומי של השרון, מצפון מזרח לכפר סבא, הוקמה לראשונה בשנת 1927 חווה חקלאית פרטית. החווה הוקמה על ידי **משה גרידינגר** ונקראה על שם אביו, קלמן. תחילתה ברכישה משותפת עם יהושע חנקין של 1,113 דונם מצפון לכפר סבא הנוכחית. חזונו של גרידינגר היה להקים חווה חקלאית לאספקת תוצרת חקלאית ליישוב העירוני שהחל מתפתח מדרום לה. **ברוך בן-עזר** מונה למנהל העבודה והחווה התפתחה במשק מגוון שכלל פרדס, כרם, עצי אבוקדו, בננות וגן ירק. בשנת 1929 נרכשו 60 פרות ובחווה הוקמה אף רפת ומחלבה שסיפקה את תוצרתה בעיקר לבית החולים "הדסה" שבתל אביב.

קלמניה במפה משנות ה-1930

מקור: ארכיון שדה ורבורג

קלמניה ושער הכניסה המזרחי, ראשית שנות ה-1930

קלמניה, 1938 צילום: אפרים דגני

משה גרידינגר (1886-1946)

בחווה נבנו מספר מבנים עם חומה מקיפה ושני שערים, ממזרח וממערב. במרכז שטח החווה הוקם מגדל מים ובסמוך אליו משה גרידינגר בנה את ביתו. על גג הבית, כמו גם במבנים אחרים בחווה, נבנו ארובות המסמלות את סגנון הבנייה הקולוניאלי בו הוא בחר. ביתו משמש כיום כמבנה המנהלה של מכללת בית ברל.

בראשית שנות 1940 משה גרידינגר חלה וניסה למכור את החווה. רק ב-1945 החווה עברה לידי הקרן הקיימת ולידי מוסדות ההסתדרות. משה נפטר בשנת 1946 והחווה שימשה שנים רבות במרכז הכשרה של תנועת העבודה. בשנת 1952 החווה צורפה למוסד החינוכי "בית ברל", על שמו של **ברל כצנלסון**, שברבות הימים הפכה למכללה אקדמית. בשנת 1995 הוחלט לייעד את מבלול החווה המקורית לבית הספר לאומנויות ובכך היא הפכה למשכנה של המדרשה לאומנות של בית ברל.

שער כניסה המזרחית לקלמניה, 2022
צילום: זלמנסון זלר, מתוך אתר פיקיוויקי

קלמניה – ביתו של בעל החווה ומגדל המים, 1930
מקור: הספר "השרון וכל נתיבותיו"

ביתו המשופץ של בעל החווה, 2023
צילום: ישראל פרקר באתר פיקיוויקי

אחוזת תל אשר (אחוזת פירס)

אשר פירס (1867–1936) נולד בלטביה. בגיל 13 הוא היגר לקנדה ולימים הפך לאיש עסקים מצליח בתעשיית הפרוות. בראשית שנות ה-1920 הוא התקרב לתנועה הציונית וקשר קשרים עם מנהיגיה, במיוחד עם **חיים וייצמן**. השניים נפגשו ב-1926 לסיור בשרון. בעקבותיו, החל אשר פירס להתעניין בפוטנציאל הגלום בענף הפרדסנות.

הוא חיפש משקיע נוסף לרכישת קרקע בשרון. חבר אליו יהודי אמיד שהיגר בזמנו מווילנה לארצות הברית בשם **מקס שולמן** ובשנת 1927 הם הפכו לשותפים. הם רכשו 600 דונם כארבעה קילומטר מצפון לכפר סבא, בשוליים הצפון-מזרחיים של מושב שדה ורבורג, והקימו את "החברה לגידול מטעים בארץ ישראל".

מיקום תל אשר, 2022, בתצלום נראה מגדל המים שנותר

באזור הקרוב לשדה ורבורג הנוכחית, פירס היקצה שטח להקמת יישוב. בשנת 1928 החלו בבניית ארבעה בתים, גרעין ליישוב שהוא הגה שייקרא על שמו "תל אשר".

בבתים שוכנו מנהל העבודה והפועלים. באותה שנה נבנה גם מגדל מים והבית שלצידו היה לביתו של אשר פירס. סביב הבית ומגדל המים היה גן מטופח, לב האחוזה שבלב הפרדסים.

תל אשר ומייסדיו בשלהי שנות ה-1920

מקור: הספר "השרון וכל נתיבותיו"

מגדל המים שנותר מאחוזת פירס, 2023

צילום: ישראל פרקר, מתוך אתר פיקיוויקי

אשר פירס לא התגורר בבית אחוזתו. כיוון שכך, הבית נמסר לקרובי משפחתו. לימים הבית נמכר, הוא נהרס ובמקומו הוקם בית חדש. בית אבן נאה עם קמרונות ועמודי כותרת הניצב עד היום ליד מגדל המים של האחוזה. כיום יש שלט בשדה ורבורג המורה את הדרך לתל אשר, לשרידי לב אחוזת פירס.

תל אשר, מגדל המים ומיקום ביתו של אשר פירס, 2018

צילום: סתיו קונשטיק, מתוך אתר פיקיוויקי

ביתו של מנדס זקס

אחוזה ומגדל מים דומים לאחוזת אשר הוקמו בשנת 1928 באדמות המושב הנוכחי, גן חיים, דרומית-מערבית למושב שדה ורבורג. האחוזה שבשולי גן חיים הוקמה בתוך פרדס שניטע בשנת 1928 על שטח שרכשו מקס שולמן, אשר פירס ו**אלפרד מונד** הלא הוא **הלורד מלצ'ט**. הפרדס נקרא על שמו של **חיים וייצמן**, "פרדס גן חיים", שהיה אז נשיא ההסתדרות הציונית העולמית.

שלושת המשקיעים הקימו חברה משותפת שנקראה "חברת מטעי גן חיים". במעט במקביל, שלושת השותפים הקימו חברה נוספת בשם "חברת מטעי ארץ ישראל". אולם כבר ב-1929 השותפות התפרקה. פירס ושולמן נותרו בעליה של "חברת מטעי גן חיים".

מיקום ביתו/טירתו של מנדס זקס

בשנת 1931 הצטרף לחברה אגרונום יהודי אמיד מקליפורניה בשם **מנדס זקס**. הוא ניהל את הפרדסים ובמהרה הקים לעצמו על הגבעה שבמרום הפרדס בית טירה ליד בתי הפועלים. בסמוך לביתו הוקם גם מגדל מים. הבית שימש מקום מפגש למנהיגי היישוב היהודי ולפקידות הבריטית הגבוהה. במהרה החברה נקלעה לקשיים, הפועלים פוטרו והיא עמדה בפני פירוק. חלק מפועלי הפרדס התארגן להקים מושב עצמאי.

בכספי הפיצויים שקבלו מהחברה נקנו אדמות בסמוך לפרדס וכל מתיישב קיבל 10 דונם. זו הייתה ראשיתו של מושב גן חיים. המושב הוקם בשנת 1935 על שטח של כ-260 דונם. חברת המטעים המשיכה לפעול אך היא לא התפתחה.

שלט הניצב כיום על הגבעה של "פרדס גן חיים"

מקור: ארכיון גן חיים

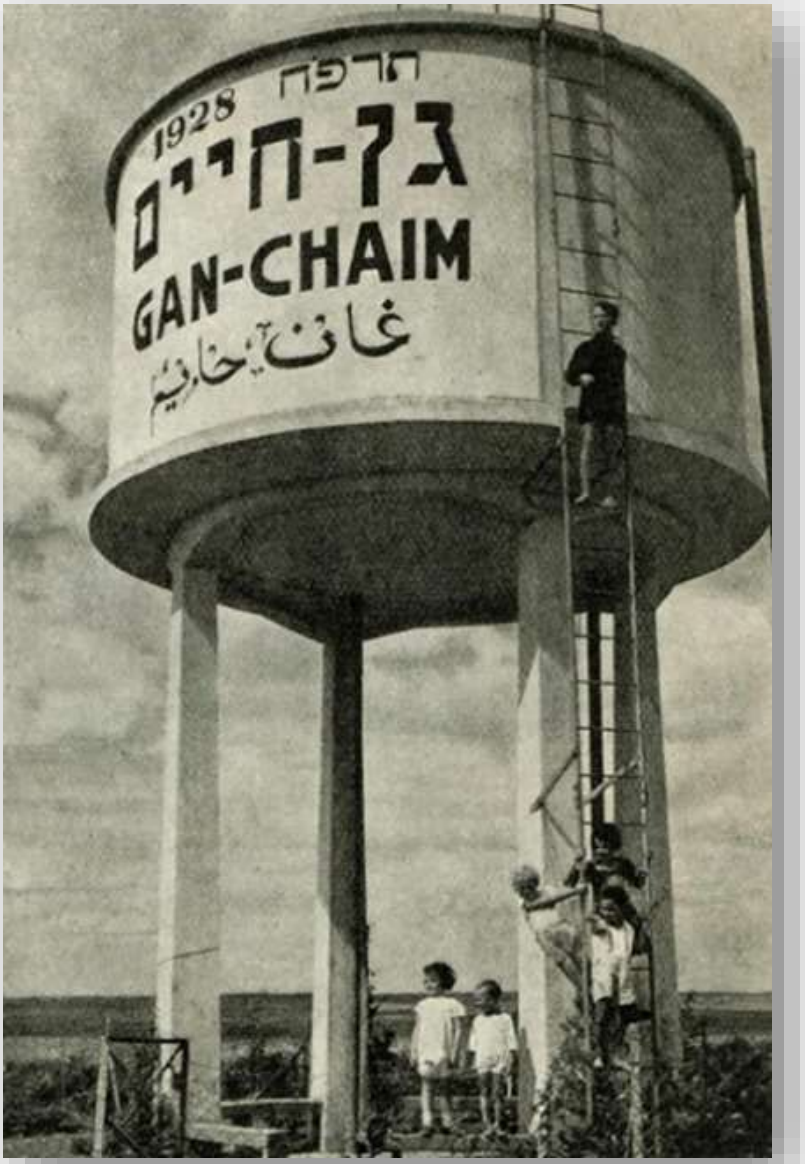
פרט לבריכת המים לא נותר כיום כל שריד מטירתו של מנדס זקס.
הגבעה עליה ניצבה הטירה מכונה "גבעת המייסדים". היא נחנכה בשנת 2005 באתר מורשת של מושב גן חיים.

גבעת מייסדי גן חיים,
2023
צילום: ישראל פרקר, מתוך אתר פיקיוויקי

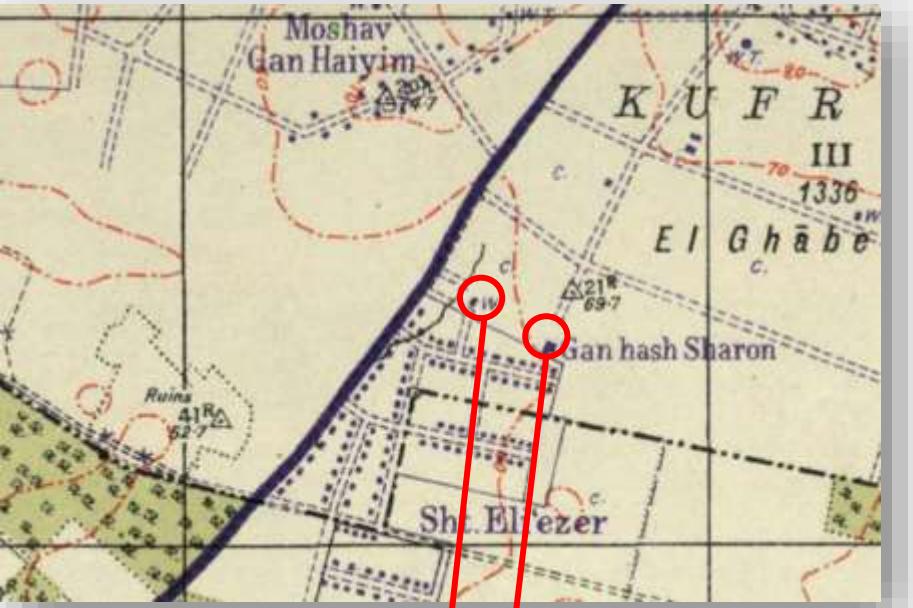
מגדל המים של טירת מנדס זקס
צילום עודד פרגאי, 2014, מתוך אתר פיקיוויקי

מגדל המים, גן חיים, שנות ה-1930
מקור: מתוך האתר של Yoaview

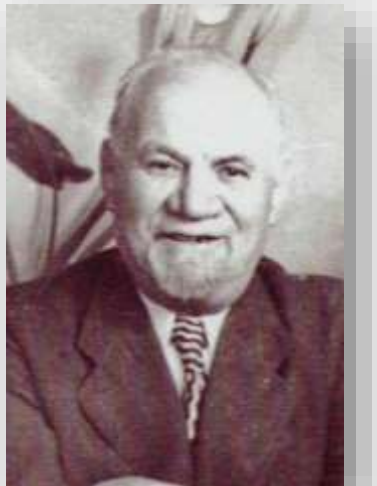
בית משפחת ליינס (גן השרון)

שורשי אחוזתו של **צבי הלוי ליינס** במרחב "גן השרון" החלו ב-1927 בפגישתו של **מנחם אוסישקין** עם **מקס אידלמן** בווניפג, קנדה. בעקבות המפגש, אידלמן ביקר בארץ וגייס קבוצת משקיעים לרכישת שטח של 850 דונם מצפון לכפר סבא. שנה מאוחר יותר משפחת אידלמן עלתה ארצה, התיישבה בתל אביב והחלה בחפירת באר ונטיעת הפרדס הראשון על הקרקע שהקבוצה רכשה. הכוונה הייתה להקים ישוב שייקרא "גן השרון". בפרדס שהתפתח החלו מאבקים על עבודה עברית ובסופו של דבר, בשנת 1936 השותפים בקבוצה החליטו לחלק את השטח שנקרא "גן השרון" לחלקות כפי שנקבע בהסכם הרכישה.

היישוב לא הוקם ורק משפחה אחת מבין השותפים לרכישת הקרקע, משפחת **אטל** ו**צבי ליינס**, הקימה בית רחב מידות בשטח "גן השרון".

מקס אידלמן, 1942
מקור: הספר "השרון וכל נתיבותיו"

ביתה של משפחת ליינס נבנה בסגנון הבינלאומי שמקורו בסגנון הבאוהאוס ושרידיו ניצבים עד היום בשטח, מצפון לשכונת אליעזר בכפר סבא. המשפחה בנתה בשטחה גם בית אריזה גדול ובאר. השטח היה מגודר ושער ברזל נאה, שנותר בשטח עד שלהי שנות 1990, הוביל אל בית האחוזה.

מקור: ארכיון מושב צופית

פנים ביתה של משפחת ליינס, 2011

ענף הפרדסנות נפגע קשות בתקופת מלחמת העולם השנייה בעקבות עצירת יצוא פרי ההדר. פרדס גן השרון נפגע וחלק מאדמותיו נמכרו למתיישבי כפר סבא. צבי ליינס נפטר בשנת 1949 ואחוזת משפחת ליינס נעזבה והוזנחה.

צילום: ברוך גיאן מתוך הספר "השרון וכל נתיבותיו"

בית משפחת ליינס בגן השרון, 2013

בית משפחת ליינס, 2011 מקור: ארכיון מושב צופית

חוות משק האוצר

בין כפר סבא לקלקיליה הייתה חווה ששטחה נקנה ונבנה על ידי **יהושע חנקין**. החווה נוהלה בשנים 1931-1942 על ידי חברת "האוצר הארץ ישראלי-עברי לחקלאות בע"מ".

מתחם החווה ופרדס האוצר בצילום אוויר משנות ה-1930

תוואי פרדס האוצר ומתחם החווה בצילום אוויר משנת 2023

בעיתון "דבר", אוגוסט 1961, התפרסמה הכתבה הבאה:

חוות חנקין

ש. אנגד כותב:

עין אקליפטוס מרובה שרשים וענפים, כמה עצי ברוש תמירים ומבני משק חרוסים, אלה הם שרידי משק "האוצר" שבואלה הגדול של אדמת ישראל, יהושע חנקין ז"ל, תקע ביתד ראשונה מול קלקיליה מרכז השנאה והאיבה לישרון העברי. שטח

שרידים מחוות משק האוצר, 2016

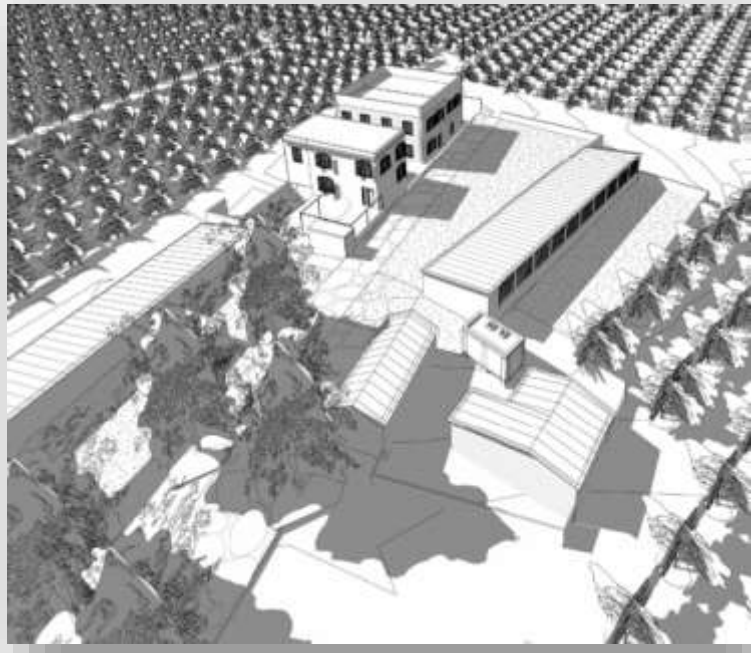
מקור: מעלה היצירה

יהושוע חנקין (1864-1945)

את מחצית השטח רכש חנקין בשנת 1930 והמחצית השנייה נקנתה ב-1931. בקצה הדרומי של השטח הוקם מתחם החווה ובו מבנה למגורי פועלים, מבנה למגורי מנהל המשק, נחפרו שתי בארות, ניטע פרדס, הוקמו בית אריזה ולול וגודלו ירקות. במהלך השנים המקום היה מטרה להתקפות, במיוחד בתקופת המרד הערבי הגדול, ולאחר מכן היו על השטח מחלוקות משפטיות. השטח עבר מספר ידיים ובהן גם לאחריות טול כרם וקלקיליה. החל מ-1942 החווה הוזנחה והמבנים נעזבו. במלחמת השחרור שטח החווה היה לשטח קרבות וב-1951 התפרקה החברה, השטח ושרידי המבנים עברו לבעלות עיריית כפר סבא.

שטח החווה ושרידי המבנים נכללים כיום כאתר מורשת בשביל הראשונים של כפר סבא. ישנן כוונות לשחזור החווה והפיכתה לאתר מורשת. הדמיה של האתר המשוחזר הוכנה זה מכבר על ידי משרד **גרואג/הראל אדריכלים**.

הדמיה של חוות משק האוצר, גרואג/הראל אדריכלים

חוות משק האוצר בשלהי שנות ה- 1930

מקור: אוסף פרטי, באדיבות נירה דנציגר

בית הלורד מלצ'ט (אחוזת פרדס תל מונד)

סר אלפרד מונד, מי שנודע גם כלורד מלצ'ט, היה תעשיין מצליח ומדינאי נחשב באנגליה לפני כמאה שנה. את ההון שירש מאביו, הגדיל דרך תאגיד המפעלים הכימיים שהקים ופיתח. במקביל, שימש כחבר פרלמנט ואף כשר הבריאות בממשלתו של **דייויד לויד ג'ורג'**. בשנת 1921 הוא הצטרף לתנועה הציונית.

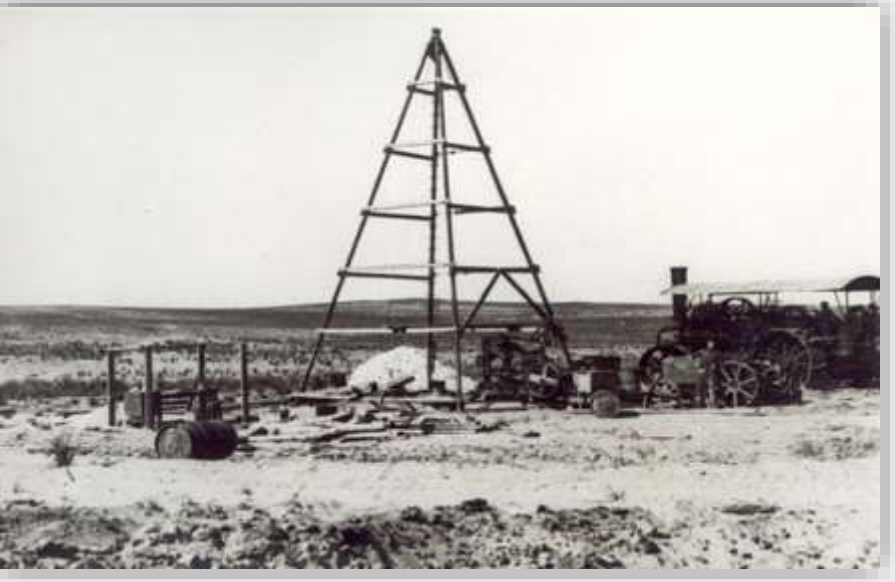
בשנת 1929 הוא גייס בעלי הון בריטיים להשקיע ברכישת קרקעות בארץ ישראל. לשם כך הוא הקים את "חברת מטעי ארץ ישראל". החברה רכשה 2,500 דונם בין כפר הס למושב חרות ובשנת 1931 נערכה חגיגת הנטיעות השנייה של הפרדס שכונה לימים על שם הלורד, "פרדס תל מונד"

חגיגת נטיעה בתל־מונד

סר אלפרד מוריץ מונד המכונה גם לורד מלצ'ט (1868–1930)

פרדס תל מונד, 1931 וברקע בתי האחוזה
מקור: ארכיון בית הלורד.

חפירת הבאר הראשונה בפרדס תל מונד
מקור: ארכיון בית הלורד

עם הנטיעות הראשונות החלו בבניית שבעה בתים שיהוו גרעין ליישוב עתידי על שמו של הלורד. הבית האמצעי במקבץ הבתים נבנה עבור הלורד מלצ'ט, אולם הוא נפטר בטרם חנוכתו של הבית. היה זה בית מגורים עם שלושה חדרי שינה וסלון, גג רעפים ואח מבוערת. בהיות הבית בקצה הפרדס, כחלק ממנו, המקום כולו כונה בשם "אחוזת פרדס תל מונד".

בית הלורד נשאר בבעלות המשפחה והפך בשנת 1956 להיות בית המועצה האזורית "הדר השרון". הבית נמצא כיום ברחוב הדקל 44 במועצה המקומית תל מונד שנקרא תחילה "רחוב הפקידים". בשנת 1991 הבית הפך למוזיאון ולמרכז התיעוד של גוש תל מונד.

שבעת הבתים הראשונים שהפכו בהמשך לישוב תל מונד

מקור: ארכיון בית הלורד

בית הלורד, 2023

צילום: דר' אבישי טייבר, מתוך אתר פיקיוויקי

שבעת הבתים באחוזת "פרדס תל מונד" ובית הלורד בראשית שנות 1930

צילום: חיל האויר המלכותי הבריטי

אחוזת (גן) ליטווינסקי (טירת געש)

משפחת **ליטווינסקי** הייתה מהיזמים הפרטיים שרכשו קרקעות בשרון ובגוש דן. אבי המשפחה, **אלחנן**, עלה ארצה מאודסה כבר במחצית המאה ה-19. בשנת 1930 המשפחה רכשה את אדמות הכפר הערבי אל-בולקיה ונטעה עליהן פרדס. בנו של אלחנן, **מוריס ליטווינסקי** בנה בקצה המזרחי של הפרדס בית קיץ מהודר, זהה בתבניתו לבית המשפחה שניצב ברחוב אחד העם בתל אביב. כיום השטחים והטירה שייכים לקיבוץ געש.

בני המשפחה נהגו להתגורר בבית בסופי שבוע, אליו הגיעו במכונית הביואיק המהודרת שלהם. בבית נערכו מידי פעם נשפים והוא שימש גם מקום מסתור לאימוני ההגנה. עם השנים נעזב המקום ועצי הפרדס נכרתו.

בית אחוזת ליטווינסקי בשלהי שנות 1930 מקור: אתר המשפחה

מיקום אחוזת וגן ליטווינסקי על מפה משנות ה-1930

בית האחוזה בשנת 1932 מקור: אתר המשפחה

הבית עמד עזוב ומוזנח. בשנת 1969 קנתה את הטירה משפחה אמידה מאיראן אולם לא נעשה בה דבר. בסוף שנות 1970 הטירה נמכרה לקיבוץ געש. הבית שופץ והוקם בו גן אירועים. הפעילות בגן נמשכה עד שנת 2016 והוגשה בקשה לפירוק ולסגירת המתחם.

מאז המתחם הוקף בגדר של אתר בנייה והבית הנטוש ניצב במרכזו. סביב הבית החלו עבודות פיתוח, כנראה להרחבת מתחם האירועים.

למעלה:
רישום בית אחוזת ליטווינסקי, 1932
מקור: אתר המשפחה

אחוזת ליטווינסקי בגן אירועים, 2010
צילום: אבישי טייכר, מתוך ויקיפדיה

טירת געש, בית ליטווינסקי, 2023
מקור: עמוד האינסטגרם של "היסטוריה על המפה"

גן הברון פליקס דה מנשה, מבט כללי, 2013
מקור: תיק תיעוד בעריכת דוד ערן וענת ברלוביץ', 2014

גן הברון פליקס דה מנשה

סביב הבית הוא הקים את אחד הגנים הפרטיים היפים והמגוונים בארץ. הגן קרוי על שמו של הברון. בביתם של **חיים ויפה** היו פעילויות של חברי הפלמ"ח וההגנה. לאחר מלחמת השחרור הגן וסביבתו סופחו לעיר כפר סבא אך השטח נותר בבעלותו של **ג'ורג' דה מנשה**, בנם של פליקס ו**רוזט**.
הגן נמכר בשנת 1969 על ידי ג'ורג' ל**שאול אייזנברג** שהעבירו מאוחר יותר לבתו **אדית רוזנפלד**. כל השטח, לרבות הגן, תוכנן בשנת 2001 לפארק עירוני. בעלי הקרקע הגישו התנגדות והושגה פשרה לפיה שטח הגן נותר פרטי עם זיקת הנאה לציבור.
בתמורה, אושרה בנייה של שישה בתים בצידו המזרחי של הגן.

בית האחוזה שלא נבנה
מקור: משרד אדריכלים רכטר

ב-2020 הסתיימה פעולת שיקום של שדרת הברושים הסמוכה לגן והחל פרויקט לשימור ולשיקום הצמחייה בגן מנשה עצמו. הגן משולב כיום בפארק העירוני של כפר סבא, לרבות ביתם הצנוע של חיים ומרים יפה.

1960

2013

ביתם של מנהלי העבודה, בני משפחת יפה, בגן הברון דה מנשה

צילום משמאל: דוד ערן

אחוזת הלורד ישראל זיו

אחוזה מפוארת הניצבת על תילה עד היום היא אחוזתם של **הלורד ישראל משה זיו** ורעייתו **רבקה**. ישראל זיו היה חבר בוועדה המדינית הציונית בלונדון ונשוי לרבקה, בתו של **מיכאל מרקס** ממייסדי בית המסחר "מרקס אנד ספנסר". במסגרת מגעיו בוועדה המדינית הוא התחבר במיוחד ל**חיים וייצמן**. בסוף שנות ה-1920 משפחת הלורד קנתה 800 דונם בתל מונד והחלה לתכנן בית מגורים גדול בלב הפרדסים. הבית תוכנן בסגנון הבאוהאוס על ידי האדריכל **ריכרד קאופמן**. בשנת 1935 נחנך הבית ובני הזוג עברו להתגורר בו בכל פעם ששהו בארץ.

הלורד ישראל משה זיו
(1889-1972)

רבקה זיו
(1910-1966)

הבית המפואר נבנה על שטח גדול שהכיל גם בריכת שחייה ומגרש טניס. בשל כך היה חביב כמקום בילוי לבכירי הממשל המנדטורי. בבית התקיימו גם אירועי חברה נוצצים ומסיבות לכל האליטה של החברה הארצישראלית של אותה תקופה.

מקור: בית הלורד מרכז תיעוד תל מונד

אחוזתו של הלורד ישראל זיו, שנות 1940

מיקום אחוזת הלורד ישראל זיו בתל מונד

במרתף הבית היה סליק של "ההגנה" ומפעל לייצור נשק שנקרא "סלע".
החל משנת 1948 רבקה זיו עברה להתגורר קבע באחוזה עד לפטירתה בשנת 1966, זמן קצר לאחר שהוענק לבעלה ישראל זיו תואר האצולה הבריטי.

ביתו של הלורד זיו בשנת 2012
צילום: זלמנסון זלר, מתוך אתר פיקיוויקי

אחוזת הלורד ישראל זיו בתפארתה
מקור: מרכז תיעוד גוש תל מונד

ישראל זיו נפטר בשנת 1972 ולאחר מותו הבית נמכר למשפחה יהודית מאנגליה. האחוזה הייתה ידועה גם בשם "בית הדר". בשנת 2010 הבית נרכש על ידי משפחה קנדית ובשנת 2022 היא שוב הוצעה למכירה, ב-14 מיליון דולר. משנת 2012 אין איש מתגורר באחוזה.

אחוזות של אז...

מושב ינוב

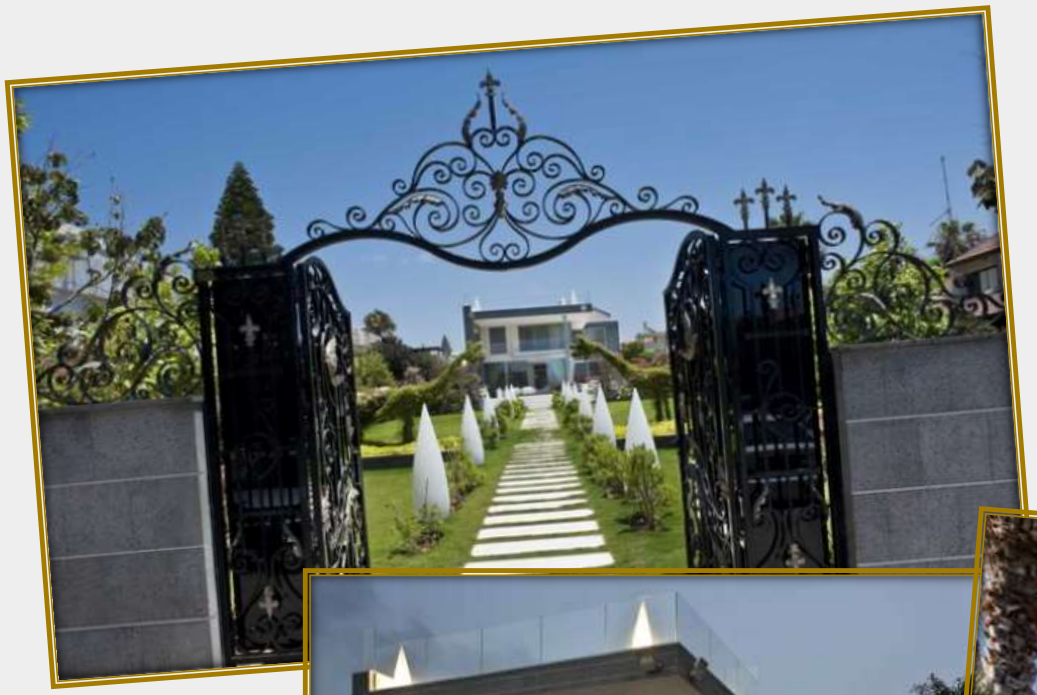
צילום: אתר כפר יונה

קיסריה

צילום: יגאל הררי

...ואחוזות של היום

הרצליה פיתוח

צילום: יחצ ישראל,
סותבי'ס נדלן

הרצליה פיתוח

צילום: יחצ ישראל,
סותבי'ס נדלן

מקורות:

- רינה אידן ועירית עמית-כהן, **השרון וכל נתיבותיו**, הוצאת יד יצחק בן צבי, ירושלים, 2013
- עירית עמית-כהן, **החידה מאחורי הברושים**, הוצאת מאגנס, ירושלים, 2006
- דוד תדהר, **אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו**, ספריית אוניברסיטת טורו, ניו יורק
- **פרדס האוצר – מדיניות שימור ופיתוח**, גרואג/הראל אדריכלים, 2022
- דוד גרוסמן, "תהליך ההתיישבות הערבית בשרון בתקופה העות'מאנית", בתוך: דגני, א., גרוסמן, ד., שמואלי, א. (עורכים), **השרון – בין ירקון לכרמל**, משרד הבטחון ההוצאה לאור, 1990, 263-278
- **גן הברון פליקס דה מנשה ("גן מנשה")**, תיק תיעוד בעריכת דוד ערן וענת ברלוביץ', 2014

אנו מכבדים את זכויותיהם של בעלי זכויות יוצרים ומשקיעים מאמצים באיתור בעלי זכויות יוצרים לצורך שימוש בחומרים המופיעים באתר. השימוש נעשה על פי סעיף 27א לחוק זכויות יוצרים תשס"ח-2007, ואם לדעתכם נפגעה זכותכם כבעלים של זכויות יוצרים בחומר המופיע באתר זה, הנכם רשאים לפנות באמצעות דואר אלקטרוני לכתובת: info@hamoreshet.org.il בבקשה לחדול מעשיית השימוש ביצירה, וציינו שם מלא ומספר טלפון, וצרפו צילום מסך וקישור לדף הרלוונטי באתר.

הפקה: מתנדבי קבוצת אבני מורשת – תקשורת לנכסי מורשת מוחשית [10/2024]

תחקיר וכתיבה: פרופ' אמר' אליהו שטרן

עיצוב: זאב הררי

אבני מורשת